

Portret van een Afrikaanse man

Jan Mostaert (Haarlem ca. 1474- 1552/1553 Haarlem)

Rijksmuseum Amsterdam | Ca. 1520-1530. Olieverf op paneel, 30,8 x 21,2 cm.
Herkomt: kunsthandel Robert Noortman Ltd., Maastricht

Dankzij een royale bijdrage van de Vereniging Rembrandt en verschillende andere fondsen slaagde het Rijksmuseum er in om in juni 2005 het eerste en enige zelfstandige geschilderde portret van een zwarte Afrikaan uit de renaissanceperiode te verwerven. Het portret door Jan Mostaert was onder de titel *Portret van een Moor* uit afbeeldingen wel bekend bij specialisten, maar nauwelijks bij een breder publiek. Onderzoek naar de toeschrijving, de betekenis van het schilderij en de identiteit van de geportretteerde heeft het afgelopen jaar al wel plaats gevonden, maar nog steeds zijn niet alle vragen beantwoord.

Verworven met steun van de Vereniging Rembrandt, mede dankzij het Prins Bernhard Cultuurfonds, de Mondriaan Stichting, het VSB fonds, de Rijksmuseum Stichting en de BankGiro Loterij.

EEN UNIEK 16DE-EEUWS PORTRET

Zwarte Afrikaanen waren in het 16de-eeuwse Europa zelden personen van aanzien. Het merendeel werd als slaven in Spanje en Portugal geïmporteerd. Een klein aantal van hen werd in de loop der jaren vrijgelaten, maar de meesten bleven als dienaar werkzaam bij hun heer. Alleen de Kongo, dat in de late 15de eeuw door de Portugezen was gekerstend, had een aparte status als zwart koninkrijk, waarvan een elite in Portugal werd opgeleid. Enkele Kongolezen brachten het als geleerde, clericus, muzikant en hofnar

tamelijk ver. Het merendeel bleef echter werkzaam in ondergeschikte beroepen. In de Nederlanden, waar de slavenstatus niet erkend werd, kwamen negers vooral mee als bedienden van Spaanse en Portugese handelaren.

Personen met een zwarte huidskleur werden in de late middeleeuwen en renaissance weliswaar meer dan eens afgebeeld – bijvoorbeeld als de zwarte koning Balthazar in een *Aanbidding der koningen*, of, vooral in de Duitse kunst, de Heilige Maurits als Moor – maar dat gebeurde steeds op nogal stereotiepe wijze. Zo werden zij getypeerd als slaaf met lidtekens in het gezicht, of als muzikant, lachend en zorgeloos; ook werden ze met gouden sieraden en oorringen weergegeven en als lui en dronken beschreven en afgebeeld. Het uitzonderlijke *Portret van een Afrikaanse man* dat het Rijksmuseum nu heeft kunnen verwerven, is het eerste en enige zelfstandige geschilderde portret van een zwarte Afrikaan dat uit de renaissance bewaard is gebleven. In het prachtige schilderij is een zwarte Afrikaan in Europese kleding – met zwaard – geportretteerd als een Bourgondisch-Habsburgse edelman uit die periode. De zelfbewuste houding, kleding en rijke attributen getuigen van een succesvolle assimilatie van deze man binnen de culturele normen van de Europese renaissance.

EDELMAN OF SOLDAAT

Door zijn kleding en attributen kunnen we iets meer te weten komen over de sociale identiteit van de geportretteerde, alsmede de tijd en het milieu waarin dit portret tot stand is gekomen.

Net zoals veel Vlaamse edellieden in het begin van de 16de eeuw is de neger afgebeeld met een baret (een rode klapmuts), waarop een gouden insigne is gespeld. Het aardige is dat deze is herkend als een pelgrimsinsigne van Onze Lieve Vrouwe van Halle. Het Mariabeeld in de kerk van Halle (vlak onder Brussel) behoorde tot de oudste en in Brabant meest aanbeden Madonnabeelden, en werd zowel door de Hertogen van Bourgondië als door de Habsburgers vereerd. Het is daarom aannemelijk dat de geportretteerde het pelgrimsoord heeft bezocht en daar het insigne kocht of cadeau kreeg. Het insigne maakt duidelijk dat de portretteerde een Christen is, en maakt het waarschijnlijk dat hij in de kringen van het Bourgondisch-Habsburgse hof in Brussel en/of in Mechelen bij Margareta van Oostenrijk heeft verkeerd.

De neger op dit portret kijkt kalm voor zich uit. Hij heeft een snor en baard, hetgeen zowel in Afrika als Europa als een teken van status en mannelijkheid werd gezien. Met zijn rechterhand omvat hij de greep van het zwaard,

Portret van Floris van Egmond, graaf van Buren en Leerdam (1469-1524)

Jan Gossaert
Ca. 1519. Olieverf op paneel
39,8 x 29,3 cm.
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM
Sinds 1948 in bruikleen aan het
Mauritshuis, Den Haag.

De aanbidding der koningen
Jan Mostaert
Ca. 1520-25. Olieverf op
paneel, 49 x 35 cm.
RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM
2004-2008 in bruikleen aan Museum
Boijmans Van Beuningen, Rotterdam.

terwijl zijn linkerhand in zijn zij is geplaatst; met het iets naar achter geheven hoofd kijkt hij de toeschouwer fier en zelfbewust aan. De wijze waarop hij een slag naar links gedraaid is afgebeeld, doet denken aan het *Portret van Floris van Egmond, graaf van Buren en Leerdam (1469-1524)* dat Jan Gossaert (1478-1532) omstreeks 1519 schilderde.

Opmerkelijk is dat hij tot onder het middel is geportretteerd, waardoor te zien is hoe zijn twee bruin gekleurde zogeheten beenlingen (*hosen*) met dubbele steken aan zijn rode wambuis zijn bevestigd. Eveneens hierdoor zichtbaar zijn de geitenleren handschoenen, het fraai bewerkte gevest van het zwaard en een rijk versierde geborduurde tas. Dit alles wijst erop dat het hier misschien om een krijgsman gaat. Een mogelijke kandidaat is de door historicus Ernst van den Boogaart gevonden vermeldingen van een zekere 'Christophle le More' die als boogschutter deel uitmaakte van de lijfwacht van keizer Karel V. De laatste vermelding van zijn naam is uit 1521, toen hij in Aken verbleef ter gelegenheid van de keizerskroning van Karel V aldaar. Andere historici denken eerder aan een gezant of functionaris aan het hof van Margareta van Oostenrijk in Mechelen.

DE SCHILDER JAN MOSTAERT

Over het werk van de Haarlemse schilder Jan Mostaert (ca. 1474-1552/53) is weinig met zekerheid bekend, hoewel hij meer dan een halve eeuw in Haarlem als schilder werkzaam was. Met behulp van archiefgegevens en Karel van Manders *Schilder-boeck* uit 1604 is het wel mogelijk om zijn leven en werk in grote lijnen te reconstrueren. Volgens Van Mander bezorgden zijn zelfstandige portretten van *veeler groter Heeren en Vrouwen* Jan Mostaert een behoorlijke faam. Hij beschrijft de schilder als een vakkundig portrettist die 't gelijcken seer natuerlijck treffende, dat het scheen datse daer levendigh vertegenwoordigd waren. Helaas is geen van de door Van Mander genoemde portretten met zekerheid te identificeren. Wel is een kopie bekend van het portret (*fait au vif*) van Philibert van Savoie – de in 1504 overleden derde echtgenoot van Margareta van Oostenrijk – dat de schilder de Landvoogdes begin 1521 heeft aangeboden. Zij beloofde de kunstenaar daarvoor vorstelijk met 20 Philipsguldens. Hierdoor weten we dat Jan Mostaert in het begin van 1521 het hof van Margareta van Oostenrijk in Mechelen moet hebben bezocht. Het is goed mogelijk dat hij bij die gelegenheid het portret van de zwarte Afrikaan heeft geschilderd. Wie de opdrachtgever was en ter gelegenheid waarvan het portret werd geschilderd, is helaas niet vast te stellen, maar het is aannemelijk dat het portret tussen 1520 en 1530 is gemaakt.

Jan Mostaert was al met enkele schilderijen in het Rijksmuseum vertegenwoordigd, waaronder het kleine paneel *De aanbidding der koningen*, dat sinds 1879 in bezit van het museum is, en een fraai in 1952 aangekocht *Vrouwenportret*, met in het landschap op de achtergrond de bekering van St. Hubertus. Beide werken tonen een degelijk en vakkundig schilder. Meer verrassend is zijn – wat later geschilderde – *West-Indisch landschap* uit het Frans Halsmuseum, waarop een episode uit de verovering van Amerika wordt afgebeeld en waarin Mostaert belangstelling toont voor de nieuwe exotische wereld. Het *Portret van een Afrikaanse man* past evenwel in de portrettraditie van zijn tijd en getuigt van een opmerkelijk observatievermogen. Er is een wereld van verschil met de neger die Jan Mostaert waarschijnlijk iets eerder in zijn *De aanbidding der koningen* als Balthazar schilderde. Daarop is de koning een vriendelijke jongeman met zwart gelaat en kroeshaar, terwijl de neger in het portret een man van vlees en bloed is, met een donkerbruin gelaat, een donkere snor en baard, stevige oogkassen, een korte iets bolle wipneus en dikke gevulde lippen. Kortom een werkelijk roerend portret van een zwarte Afrikaan als een Europese krijgs- of edelman.

Portret van een vrouw

Jan Mostaert

Ca. 1530. Olieverf op paneel,
64,5 x 49 cm.

RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

2004-2008 in bruikleen aan Museum
Boijmans Van Beuningen, Rotterdam

HERKOMST

Het schilderij dook voor het eerst op in 1920 bij de Londense kunsthandelaar Tomas Harris, die veel van zijn aankopen in Spanje deed, en werd door de befaamde kenner van de vroege Nederlandse schilderkunst Max J. Friedländer (1857-1958) herkend als een werk van Jan Mostaert. Hij vermeldde het in 1921 in een summiere lijst van diens schilderijen onder de titel *Bildnis eines Mohren* in de tweede editie van zijn handboek *Von Eyck bis Bruegel*. Het schilderij verhuisde in 1924 naar kunsthandel Galerie Fischer in Luzern, waar het in 1934 werd verkocht aan de Engelse verzamelaar Sir Thomas D. Barlow (1883-1964), die een fraaie collectie vroege Nederlanders en Italiaanse primitieven bijeenbracht. Het schilderij werd onder de titel *Beeltenis van een moor* voor het eerst aan een groter publiek getoond in de tentoonstelling *Jeroen Bosch - Van Geertgen tot Scorel - Noord-Nederlandsche Primitieven* in 1936 te Rotterdam (Museum Boijmans). Het werd bij die gelegenheid afgebeeld – voor het eerst – in de tentoonstellingscatalogus en ook in het maandblad *Beeldende Kunst*, waar het onder de titel de *Moorenkoning* enthousiast

werd besproken door H.P. Bremmer. Ook hing het schilderij in 1958 op de jubileumtentoonstelling *Middeleeuwse Kunst van de Noordelijke Nederlanden*. Daarna raakte het in de vergetelheid tot het tussen 1998-2003 als langdurig bruikleen van de erven Barlow werd tentoongesteld in de Iveagh Bequest in Kenwood House bij Londen. In 2004 verkochten de erven het via Simon C. Dickinson Ltd, Londen aan kunsthandel Noortman in Maastricht, waar het Rijksmuseum het afgelopen juni verwierf. In mei 2005 verscheen nog een kleurenreproductie van het schilderij op de omslag van het door Cambridge University Press uitgegeven boek *Black Africans in Renaissance Europe*, waarin uitvoerig op het portret wordt ingegaan. De resultaten van het diepgaande onderzoek naar onder meer de identiteit van de geportretteerde zullen dit najaar in het *Bulletin van het Rijksmuseum* hun neerslag vinden.

WAAR IS HET SCHILDERIJ TE ZIEN?

Het wat het thema betreft volstrekt unieke schilderij past zowel uitstekend in het cultuurhistorische verhaal dat het nieuwe Rijksmuseum zal geven van de renaissance, maar even goed binnen het beeld dat het museum kan geven van de vroege Noord-Nederlandse portretschilderkunst. Het Rijksmuseum bezit een kleine fraaie reeks portretten, te beginnen met het vroeg 15de-eeuwse portret van Liesbeth van Duvendoerde en de portretten van de Meester van de Vorstenportretten, van Jacob Cornelisz. Van Oostanen, Jan Gossaert, Jan van Scorel, Jan Vermeijen, Maerten van Heemskerck, etc. Het schilderij zal tot begin september 2005 als nieuwe aanwinst getoond worden in de Philipsvleugel. Vervolgens zal het portret tijdelijk terugkeren naar de Zuidelijke Nederlanden om in Mechelen deel uit te maken van de tentoonstelling *Dames van klasse* over Margareta van York en Margareta van Oostenrijk (17 september tot 18 december 2005). Daar zal onder meer aandacht worden besteed aan de verzamelingen van Margareta van Oostenrijk, waaronder die van exotische voorwerpen uit Amerika en Afrika. Vervolgens zal het portret gedurende de sluiting van het Rijksmuseumgebouw deel uitmaken van het bruikleen van vroege Hollandse schilderijen aan het Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam. In de opstelling van het Nieuwe Rijksmuseum – te zien vanaf 2009 – zal het schilderij in de cultuurhistorische context van het Bourgondisch-Habsburgse hof te Mechelen en Brussel worden geplaatst ♦

Jan Piet Filedt Kok